

סיכום עיקרי הלכות שמיטה

לבית ולחצר הפרטית

(מתוך פסקי מו"ר הרב רא"ם)

– הרב אלעזר גולדשטיין

הסיכום מבוסס על הספר שו"ת בדי הארון שביעית (עתניאל, תשע"ה). החלק הראשון הוא סיכום בקצרה של יסודות דיני השביעית ובחלק השני באים עיקרי ההלכה למעשה. לתועלת הציבור בפסיקה למעשה נוספו דברים שלא הובאו בשו"ת.

חלק ראשון: יסודות הפסיקה

1. שביעית בזמן הזה מדרבנן

אכן, בזמן שרוב ישראל בארץ נוהגים היוכל והשביעית מן התורה. אולם, כדי שיתחדש היוכל יהיה צריך לבטל את מניין שנות השמיטה הנוהג בימינו בקבלה מדברי הגאונים (שמחושב לפי מחזורים של שבע שנים), ולהתחיל במניין מחודש הכולל את שנות היוכל (לפי מחזורים של חמישים שנה). ללא חידוש מניין השנים, שהוא מעין "קידוש" מחודש, לא תהפוך שנת השמיטה למצווה מדאורייתא. "ביאת כולכם" איננה יוצרת 'חידוש אוטומטי' של חלות היוכל והשמיטה מדאורייתא. לכן אין מקום להסתפק האם שביעית בזמן הזה כבר חלה מדין תורה ללא חידוש יזום שלה. בנוסף לכך, חידוש היוכל לא יכול להיעשות רק מרצוננו להגיע לגאולה שלמה. חידוש השביעית מדאורייתא מחייב סיום של הגלות. זו לא תסתיים ללא ההתייחסות שלנו לכלל עם ישראל, עד שנגיע להבאתם לארץ. כמובן אין זה בא לקדש את הגלות, אך

ההתעלמות מהגלות ומההתבוללות של העם היהודי לא רק שאינה מקרבת אותו לגאולה אלא אף מרחיקה אותה מהישג ידנו.

(שו"ת בדי הארון, עמ' 116-93).

2. תוספת שביעית – משמעות הדין ומשמעות ביטולו

במשנה נאסרו כבר בשנה השישית מלאכות המונעות מהקרקע לשבות בשביעית. אולם בהעדר מקדש בטלה חובה זאת, והותר לעשות בסיום השישית מלאכות שיגרמו לקרקע להצמיח בשביעית. ביטול התוספת מלמד על שינוי מהותי של מצוות השמיטה בהעדר מקדש: בזמן שיש מקדש ישנה חובת שביטה על הקרקע ולכן נאסר לעשות מלאכות בשישית שיגרמו לארץ להצמיח בשביעית, ואילו בהעדר מקדש החובה היא על האדם. שינוי זה קריטי מאוד במרחב ההלכתי וביחסנו לשביעית. זאת משום שכאשר השביעית היא מצווה על הקרקע אין מקום להערמה במכירתה לגוי, ואף יותר מכך: כל פירות הנכרים יאסרו שהרי הקרקע לא שבתה, וודאי שלא יועילו שינויים במלאכת האדם. לעומת זאת, כאשר חובת השביעית בזמן הזה היא על האדם ולא על הקרקע, מותר לקנות יכול שגידל מי שאינו יהודי, או לחילופין אפשר להקל בפעולות שנעשות באופן אוטומטי, או בשינוי וכד'.

(שו"ת בדי הארון, עמ' 69-41).

3. מלאכות מותרות ואסורות מדאורייתא ומדרבנן

מדאורייתא נאסרו ארבעה מלאכות: זריעה זמירה קצירה ובצירה. חכמים הוסיפו את כל ה'מלאכות שבשדה ובכרם'. בנוסף לכך נאמר בגמרא שמלאכות שנעשות "לאוקמי אילנא" (כלומר לקיים את האילן) מותרות, ומלאכות שנועדו "לאברויי אילנא" (כלומר להשביח את האילן) נאסרו. ישנן שתי גישות להבנת היתר מלאכות "לאוקמי אילנא": לפי הגישה הראשונה זהו היתר בשעת הדחק משום הפסד, ולפי הגישה השנייה מלאכות "לאוקמי אילנא" לא נאסרו כלל, וכך נראה שיש לפסוק. זאת משום שבניגוד לשבת בראשית, שבה הדגש הוא על פעולת האדם וכל מלאכה היא חילול השבת, בשנה השביעית הדגש הוא על שביטת הארץ על ידי מניעת פעולות שמיועדות להשבחתה. למעשה, אין להגדיר את המלאכות המותרות כקולא

בגזרה דרבנן משום הפסד, אלא כהגדרת המלאכה המותרת בשביעית. לכן אין צורך לצמצם במלאכות "לאוקמי אילנא", ולכן לדוגמא אין להחמיר ולדרוש להקדים מלאכות "לאוקמי אילנא" לערב שביעית, או לדחותן למוצאי שביעית, אף כשהדבר אינו מסב נזק לאילן.

(שו"ת בדי הארון, עמ' 198-169).

חלק שני: הלכה למעשה

1. שתילה בגינה לקראת השמיטה

לכל הדעות נאסרה שתילה בשמיטה. על אף שכאמור לעיל בהעדר מקדש בטלה 'תוספת שביעית', ישנה הגבלה מיוחדת על שתילה, והיא שהאילן צריך להקלט באדמה שלושים יום לפני השביעית כדי שתחשב לו שנת ערלה ראשונה לפני שנת השמיטה.

למעשה, כל אילן שמונים לו שנות ערלה צריך שבועיים קליטה ועוד שלושים יום לספירת שנה לערלה קודם ראש השנה של השמיטה. אילן שנמצא בגוש אדמה מנותק מהקרקע ניתן לשתול עד כ"ט באב (כיוון ששתיל הנמצא בגוש אין בו צורך בזמן קליטה). כל שתיל שאין בו ערלה, כגון צמחי נוי או אילן שניטע בגוש שנמצא בעציץ נקוב על הקרקע (לפני כ"ט אב), מותר לנטוע אותו עד ראש השנה.

תבואה וירקות חד שנתיים יש צורך שינבטו קודם ראש השנה, משום דין ספיחין. למעשה מספיק שחלק מהירקות ינבטו מעל האדמה לפני ראש השנה.

(שו"ת בדי הארון, עמ' 167-147; 73-72).

2. השקייה בשנת השמיטה

השקייה הותרה ב'שדה השלחין' שכן הדבר נחשב "לאוקמי אילנא". לכן מותר לכתחילה להשקות שדה הצריך מים. אלא שיש לברר איזה צמחים נחשבים ל'שדה

שלחין' כלומר צמחים 'צמאים ביותר' (כפי שהגדיר הרמב"ם) שאותם ניתן להשקות לכתחילה, ובאיזה צמחים ההשקיה היא רק "לאברויי" כדי שיפרצו, וזו נאסרה מדרבנן. למעשה, רוב צמחי הגינות והחצרות בימינו צמאים ביותר ומותר להשקותם. מותר להפעיל מערכת השקייה שמשקה צמחים רבים הצריכים מים, גם אם היא משקה בנוסף להם צמחים שאינם מחייבים השקייה. אולם כשיש צמחים שאינם צריכים כלל השקייה, ואפשר להפרידם בקלות מהמערכת ראוי להפרידם. אכן, גם מי שבדרך כלל אינו מקפיד על כך, חשוב שבעונת הגשמים לא ישקה את הגינה. מאידך, מכיוון ש"לאוקמי" הוא היתר גמור, אין סיבה לקבוע כמויות מים מצומצמות להשקיה, או לדחות את ההשקייה, ומותר להשקות כמה שצריך.

(שו"ת בדי הארון, עמ' 266-245).

3. כיסוח ניכוש עשבים

לדעת רוב הפוסקים ניכוש עשבים מהשורש אסור מדרבנן כיוון שהוא הופך את האדמה ונחשב למלאכה בקרקע, יש מן הראשונים שאסרו גם כיסוח מעל הקרקע מדרבנן, אולם יש מן הראשונים שסוברים שכיסוח עשבים ללא השורש אינו אסור כלל.

למעשה, א. מותר לכסח ולנכש "לאוקמי אילנא" (דבר שרלוונטי בעיקר באילנות קטנים וחלשים או במקומות מועדים). ב. מותר לכסח ולנכוש בקרקע שאינה מיועדת לזריעה, מכיוון שאין כאן הכנה לחרישה, ובפרט בקרקע שאינו ראוי לגידול. לכן מותר להוציא עשבים בקרקע מרוצפת או במקום המוגדר להליכה (או המכוסה בטוף) - ובמקרה זה מותר לעוקרם אפילו עם השורש. ג. מותר לכסח מפני נחשים - במקרה זה אין כל איסור, שהרי המטרה איננה הכנת הקרקע (יש להקפיד לכסח מלמעלה (לחרמש), ולא לנכש, כדי שיהיה ניכר שלא עושה את המלאכה להכנת הקרקע).

באיזורים שהחשש מהכשת נחשים הינו בבחינת פיקוח נפש, והשארת העשבייה בגינות היא סכנה, חובה לכסח את כל העשבייה מהחצרות כדי להרחיקם.

(שו"ת בדי הארון, עמ' 319-311).

4. ריסוס עשבים

ריסוס וודאי איננו השבחת הקרקע, ולכן אין בו בעיה של ניכוש. אולם ישנה מחלוקת האם עשבים שעולים מעצמם נחשבים למאכל בהמה לעניין קדושת פירות שביעית, ואז ריסוסם ימנע מבעלי החיים לאוכלם (ראו באהלה של תורה ג עמ' 179).

למעשה, בדומה לאמור להלן בעניין שמירה על קדושת פירות שביעית, הכל תלוי במציאות הסובייקטיבית: מי ששומר את העשבייה להאכלת בהמתו אסור לו לרסס, אך מי שזורק את העשבים לאחר קצירתם יכול גם לרסס אותם. (שו"ת בדי הארון עמ' 387).

5. כיסוח דשא וגדר חיה

מלאכת זמירה היא מהמלאכות שנאסרו מדאורייתא. הגדרת זמירה היא גיזום שמטרתו צימוח. לכן כל גיזום שמטרתו שהצמח יפרוץ ויגדל יש לעשותו לפני השביעית ואין להתירו כלל בחצר הפרטית. (שו"ת בדי הארון 221-199).

גיזום שאיננו למטרת צימוח איננו אסור מהתורה ולכן לכתחילה מותר לחתוך ענפים לשם השימוש בהם. כמו לקחת ענפים לסכך ולארבעת המינים וכד'. יש להתיר גם חיתוך שלא נועד לצמיחה 'לאוקמי אילנא'. הגרש"ז אוירבך (מנחת שלמה א, נא) חידש שבצמחי נוי 'העמדת הקיים' משמעותה שמירת הנוי הקיים שלהם, ולכן יש להתיר גיזום לשם שמירה על העיצוב הקיים.⁴⁹

למעשה, אם לפני השמיטה הצמחים לא הגיעו למלוא צמיחתם והגיזום נועד לגרום להם לפרוץ ולצמוח הוא נחשב לזמירה ואסור. לכן אין לכסח דשא וגדר חיה שיש בהם "חורים" כדי שיפרצו וימלאו אותם. מאידך צמח שיש לו צורה קבועה לפני השמיטה, מותר לכסח אותו כדי לשמר את צורתו (אין צורך דווקא בצורה מקצועית, וגם אדם פרטי יכול להמשיך "לספר" את הצמחים בהתאם למה שהוא העמידם לפני השמיטה, בפרט בכיסוח שאיננו מקצועי).

49. ראו רמב"ם, שמיטה ויובל, ב, כ "המזנב בגפנים והקוצץ קנים ה"ז קוצץ כדרכו בקרדום ובמגל ובמגירה ובכל מה שירצה"; ובערוך ערך זנב מבאר בין היתר: "שחותך זנבים ויתרותם כדי ליפות הגפנים", ומכאן אפשר ללמוד שחיתוך זנבות ליפות הגפן איננו זמירה.

6. עציצים בבית ובחצר

עציץ שיש לו נקב ואין מתחתיו צלחת או דבר שמפסיקו מהאדמה דינו ככל צמח הגדל בקרקע וחלים עליו כל דיני שביעית (מותר להשקתו אך אסור לשתול לזמור וכד'). עציץ שאינו נקוב (עציץ מנותק מהקרקע) – מקובל לנהוג בו כעציץ נקוב מדרבנן (שו"ת מנחת שלמה ח"א מא, ד) גזרה שמא יעשו מלאכה בעציץ נקוב. עציץ התלוי באוויר וכן עציץ עם צלחת החוצצת ביננו לקרקע דינם כעציץ שאינו נקוב. (קובץ שיעורים, בדי הארון עמ' 30-25)

עציץ בבית ושאינו נקוב מוסכם שאין בו כל איסור גם מדרבנן, ומותר לשתול ולזרוע בו לכתחילה.⁵⁰

למעשה, בחוץ יש לטפל בעציצים כמו בחצר, ואילו בבית מותר לשתול בעציץ שאינו נקוב. אולם מותר להכניס עציץ שאינו נקוב מהחצר לבית ואז דינו יהיה כעציץ שבבית, ולאחר מכן מותר גם להוציאו לחצר בתנאי שמקפידים שגם בחצר הוא ישאר לא נקוב (עם צלחת או תלוי באוויר).

פירות שביעית

7. העדפות בקנייה

אין כל מקום לפקפק בהיתר המכירה, וודאי שאין מקום לאסור אכילת פירות שגודלו באמצעותו (שו"ת בדי הארון 138-117). עם זאת, זהו פתרון ללא אופק, שאיננו ממש את מהות השמיטה. לכן יש להעדיף כאשר אפשר לקנות פירות אוצר בית

50. בירושלמי לא הוכרע האם בבית יש מצוות שמיטה או לא. הספק הוא האם הדין נובע מדין 'ארץ' וגם בית היא ארץ או מדין 'שדה' ובית איננו שדה. בפאת השלחן (סימן כ, ס"ק נב) הכריע להקל מצד ששביעית בזמן הזה מדרבנן, ולכן לשיטתו מותר לשתול גם בעציץ נקוב בבית. אולם יש שהחמירו בבית והיקלו בשילוב דינים של בית ועציץ שאינו נקוב, שהרי גם בחצר דינו רק מכח מנהג. הרב ר"ץ רימון (שמיטה (מהדורת תשס"ה) עמ' 80) הביא בשם הרב ליכטנשטיין זצ"ל סברא במהות הדין להקל במצב מנותק בבית שהרי מצע מנותק איננו ארץ והבית איננו שדה ובטל ספקו של הירושלמי.

דין. זאת מכיוון שפתרון זה מבוסס על יסודות עמוקים המאפשרים את שמירת השמירה לכתחילה.

למעשה, במקום צורך מותר לכתחילה לקנות מפירות היתר המכירה. אך עם זאת, כאמור, יש הבדל גדול בין הפתרונות, וכדי לקדם את קיום מצוות שמיטה חובה להעדיף את אוצר בית הדין, וחובה לחזק את החקלאים שמגמתם שמירת השמיטה, ולכן היחס לשני ההיתרים צריך להיות שונה. גם אם יש קשיים ביישום אוצר בית דין, חובתנו לעמול על שמירת המצוות באופן הראוי ביותר ולהכין בכך את תורתו של משיח (שו"ת בדי הארון 407-426). ; הובא בקובץ זה עמ' 102-85).

8. שימוש בפירות שביעית

פירות שביעית נועדו לאכילה כדרכם. לכן מדין המשנה אסור לאכול חיים פירות שרגילים להיות מבושלים ולהיפך. אלא שלמעשה מדובר בהגדרה סובייקטיבית בכל דור. על אף שהיו דורות שאסרו בהם לסחוט פירות שונים כגון גזר, למעשה בימינו מנהגי האכילה נעשו מגוונים מאוד, לכן רק מה שנחשב משונה מאוד יש לאוסרו. (ראו פניני הלכה, שביעית ויובל ד, א (הערה 1)). יתרה מכך: יש לראות בגיוון דרכי האכילה את התקדמות העולם ומיצוי ברכת ה', כקיום דברי הירושלמי בקידושין (פרק ד, יב) 'עתיד האדם ליתן דין וחשבון על כל שראת עינו ולא אכל'.

9. שמירת קדושת פירות שביעית

פירות שביעית קדושים אך מטרתם היא האכילה, לכן אסור שההקפדה על שמירת קדושת פירות שביעית תמנע ותרחיק אנשים מאכילת הפירות, ואין מקום להמנע מלאכול או למנוע מאחרים (כגון ילדים קטנים) לאכול פירות שביעית.

בשמירת פירות שביעית יש הבדל יסודי בין אוכל הראוי למאכל אדם לאוכל הראוי רק למאכל בהמה: אסור לזרוק פירות הראויים למאכל אדם באופן שימנע מאדם לאוכלם (כגון בפח או אפילו לערבב באופן שימנע את אכילתם. לכן לא יעזור 'פח שביעית'). מותר מעיקר הדין לזרוק פירות הראויים למאכל בהמה, שכן החיות אוכלות אותם גם בטינופם. לכן מעיקר הדין אין הם צריכים 'פח שביעית'. ככלל, ההגדרה מהו

מאכל אדם ומאכל בהמה היא סובייקטיבית: לכן כל מאכל שבני אדם נמנעים מלאכול אותו איננו מוגדר כמאכל אדם אלא כמאכל בהמה.

למעשה, כל שאריות שנשארות בצלחות מעמדם כמאכל בהמה, ומותר מעיקר הדין לזרוק אותם לפח. לכן לדוגמא יין שנשאר בגביע אין להחזירו לבקבוק, ויש להתייחס אליו כשאריות הראויות למאכל בהמה ולא כמאכל אדם.⁵¹ בניגוד לכך, שאריות הנמצאות בסירים וראויות למאכל אך אין מי שיאכל אותן נחשבות כמאכל אדם, ולכן אין לזרוקן לפח. מותר לזרוקן בשקית קשורה ונפרדת ('פח שביעית' לא יעזור), או להשהות אותן לילה ואז מעמדם יהיה כמאכל בהמה. בחדרי אוכל גדולים, שתקנות הבריאות אוסרות עליהם החזרת אוכל שהוגש גם מכלי הגשה, במקום צורך אפשר להקל ולהגדיר שאריות אלו כראויות למאכל בהמה, שהרי במקומות אלו הן נחשבות כ"אינו מכנסן" וממילא פוקע מהם הייעוד לאכילה.

ממידת חסידות ראוי להמשיך לשמור מפני הביזיון גם על קדושתם של מאכלים הפסולים ממאכל בהמה (כפי שנהוג לשמור על כבוד הפת ולהשליך שאריות לחם בנפרד), ולכן לא נכון לזרוק אותם יחד עם חיתולים וכד' ונכון לכנס את כל האוכל בתוך שקית, אך אין צורך להפריד בין מאכלים שונים (מעין 'פח שביעית') ואז להכניס את כל האוכל לפח הרגיל. עם זאת במקומות גדולים ובמקום צורך אין צורך להחמיר בכך, שהרי אין כל פגימה מצד בעלי החיים בזריקת האוכל לפח.

העולה מן הדברים שאין כל ערך ביצירת 'פח שביעית' או בהפרדה בין סוגי אוכל בצלחות, אלא בעיקר יש להפריד בין אוכל הראוי לאכילה לבין כזה שאינו ראוי. מי שיש ברשותו בעלי חיים ראוי שיתן להם את הפירות המוגדרים כמאכל בהמה ובכך ימשיך את ייעודם של הפירות "לאוכלה..." ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול".

(שו"ת בדי הארון, עמ' 405-323)

51. שאריות שאכלו מהן אינן נחשבות יותר אוכל אדם, במיוחד בעת הזאת, לאור המודעות ההגיינית שהביאה איתה מגפת הקורונה.

